

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ**

**Кол жазма укугунда
УДК:37.033:37.018**

Айдаров Азамат Жекшенбаевич

**СТАТУСУК МЕКТЕПТЕРДЕ ОКУУЧУЛАРДЫН
ЭКОЛОГИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН
КАЛЫПТАНДЫРУУ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациясынын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жогорку мектептин педагогикасы кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: **Раимкулова Ажар Супуровна**, педагогика илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жогорку мектептин педагогикасы кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер: **Ажибаева Айнура Жакшимбековна** педагогика илимдеринин доктору, доцент, Талас мамлекеттик университетинин кесиптик орто билим берүү бөлүмүнүн директору

Даминова Инабаткан, педагогика илимдеринин кандидаты, доцент, А. Мырсабеков атындагы Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин педагогика жана психология кафедрасынын башчысы

Жетектөөчү мекеме: Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин педагогика кафедрасы (720044, Бишкек ш., Ч. Айтматов проспекти, 56).

Диссертациялык иш 2024-жылдын 21-июнунда саат 13.00дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясына караштуу педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.23.662 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот (дареги: 720040, Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51). Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/132-iro-djs-est>.

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (720026, Бишкек ш., И. Раззаков көчөсү, 51) илимий китепканасынан, Кыргыз билим берүү академиясынын китепканасынан (720040, Бишкек ш., Эркиндик бульвары, 25) жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын сайтынан (<https://vak.kg/>) таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 21-майында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент **Абдыкапарова А.О.**

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Педагогика илиминде өсүп келе жаткан муунга экологиялык билим берүү жана алардын экологиялык ой-жүгүртүүсүн өнүктүрүү ар дайым актуалдуу болуп келген.

Адамдардын жашоосуна таасир этүүчү экологиялык көйгөйлөрдүн күчөшү, бул багытта билим берүү жана тарбиялоону жайылтууга түрткү берди. Бул көйгөдү чечүү үчүн чыгармачыл жана системдүү ойлонгон, экологиялык проблемаларды түшүнгөн, компетенттүү инсанды калыптандыруу – замандын талабы болууда.

Кыргыз коомунда жаш муундарды социалдык, рухий жана физикалык өнүгүүнүн биримдигинде тарбиялоо артыкчылыктуу милдеттердин бири болуп келген. Мындай баалуулуктардын системасында мектеп окуучусунун экологиялык компетенттүүлүгү өзгөчө орунду ээлейт. Анын актуалдуулугу жаратылышка кысым күчөп, анын ресурстары азайып, айлана-чөйрөгө өгөй мамилелер күчөп бара жаткан азыркы шарттарда өзгөчө артып бара жатат. Бул көйгөй Кыргыз Республикасы тарабынан өкмөттүк деңгээлде кабыл алынган бир катар документтерде таасын белгиленген.

Кыргыз Өкмөтүнүн 2011-жылдын 12-сентябрындагы №541 токтомунун негизинде жаңы типтеги статустук мектептер (гимназия, кесиптик лицейлер) ачылып, окутуу жана тарбиялоодо милдеттер аныкталып, курчап турган жаратылышка карата маселелер көтөрүлүп, жалпы адамзаттын жашоосуна зарыл болгон шарттарды камсыз кылуу максатында келечектин ээлери катары заманбап мектептердин окуучуларынын жалпы тарбиясына, анын ичинде экологиялык билимине чоң маани берилгени маалым. Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик стандартында “Жашыл көндүмдөр-коопсуз жашоо ыкмаларын өздөштүрүү, туруктуу жана ресурстарды үнөмдөөчү коомду түзүү, экологиялык көйгөйлөрдү аныктоо, чечүү жана алдын алуу үчүн пайда болгон билим, баалуулуктар жана мамиле” деп, экологиялык билимге олуттуу көңүл бурулган. Ушул токтомго шайкеш келген 2021-2026-жылдарга карата бекитилген Кыргыз Өкмөтүнүн "Инсанды руханий жактан өнүктүрүү жана дене тарбиясы" концепциясында "экологиялык тарбия, экологиялык жактан таза болууга багыттоо" маселелери берилген. Бул концепсиянын негизин экологиялык билим берүүнүн бүгүнкү күндөгү актуалдуулугу менен байланыштырса болот.

Бүгүнкү биз жашап жаткан коомдо заманбап дүйнөнүн билим берүү муктаждыктарына жана талаптарына жооп катары жаңы типтеги мектептер пайда болууда. Мындай мекемелердин пайда болушунун бир нече себептери бар.

Билим берүүдөгү инновациялар: окутууда инновациялык методдорду, жаңы технологияларды колдонуу үчүн заманбап мектептер уюшулат.

Адистештирүү: айрым мектептер окуучуларды белгилүү бир багытта даярдашат.

Ийкемдүү окуу планы: мектептерде окуучулардын жакшы көргөн предметин тандоо кызыкчылыгын эске алып, керектүү окуу программаларын сунушташат.

Билим берүү реформалары: өнүккөн өлкөлөрдө мектептердин жаңы түрлөрүн ачуу билим берүүнүн сапатын жакшыртып, окуучулардын жетишкендиктерин арттыруу менен билим берүү реформаларын ишке ашырат.

Альтернативдүү окутуу ыкмалары: айрым статустук мектептер окутуунун альтернативдүү ыкмаларын сунушташат, мисалы, сыртта окуу, долбоорго негиздеп окутуу же дифференциалдуу окутуу.

Азыркы статустук мектептердин аталыштары жогоруда саналып өткөн кандайдыр бир өзгөчөлүктөрдү же алардын программаларынын жана билим берүүгө болгон мамилелеринин башка уникалдуу жактарын чагылдырышы мүмкүн. Мисалы, "инновация жана технология мектеби", "экологиялык-гимназия мектеби", "лицей-мектептер" ж.б. аты айтып тургандай бул мектептердин өзгөчөлөгү, мектеп ишмердүүлүгү тууралуу аталышында айтылып турат. Мындай мектептер дүйнөдө өтөт тездик менен өзгөрүп, өнүгүп турган билим берүүдө атаандаштык түзө алышат.

Бир жагынан, ааламдашуунун жалпы дүйнөлүк тенденциялары, экинчи жагынан компетенттүүлүккө негизделген мамилени заманбап билим берүүнүн тутумунун негизи катары каралышы учурдагы билим берүү парадигмасынын өзгөрүшүнө алып келди.

Компетенттүү мамилеге негизделген билим берүү парадигмасы акырындык менен заманбап өзгөрүүлөргө ээ болууда. Бүгүнкү билим берүүгө коюлуп жаткан талаптардын негизинде, статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу экологиялык билим берүүнүн жана тарбиялоонун башкы милдети болуп калды.

Биосферада экологиялык маселелерди чечүүдө адамдардын ишмердүүлүгү, жүрүм-туруму башкы ролдо болот.

Алардын компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча кыргыз окумуштууларынан Э. М. Мамбетакунов [74,75], А. А. Алимбеков [6,7], А. К. Наркозуев [92] ж.б. изилдөө жүргүзүшкөн.

Бугункү күндө өсүп келе жаткан муунга экологиялык билим берүү көп окумуштуулардын көңүлүн бурган маселеге айланды.

Экологиялык билим берүүнүн жалпы аспектилеринин өнүгүшүнө окумуштуулар И. В. Абдрашитова [3], С. Алымбаев [8], А. Байбосунов [13], Г. А. Костецкая [49], С. С. Красновидова [50, 26-б.], Т. Б. Мансуров [78, 194-б.], А. М. Мамытов [77], Л. В. Моисеева [86, 87], А. Токтосунов [129], М. Ж. Чоров [138], Н. А. Ямщикова [142] ж.б. эбегейсиз эмгек кылышкан. Жогоруда

окумуштуулар жүргүзгөн илимий изилдөөлөрүндө бүгүнкү экология предметинин сапатын көтөрүү, чыгармачыл мамиле кылуу, жандуу жана жансыз дүйнөнү коргоо, жаратылыш байлыктарын сарамжалдуу пайдалануу жана келечек муунга мааниси тууралуу кенен токтолушкан.

Инсандын экологиялык маданиятын калыптандыруу проблемасы А. А. Вербицкий [20,21], А. Г. Гагарин [23], И. Д. Зверев [30,32], А. Н. Захлебный [27,28], А. Исаев [33], В. А. Курбанов [59], Б. Кулназаров [55], И. Н. Пономарева [112], И. Т. Суравегина [121,123] ж.б. окумуштуулардын изилдөөлөрүндө каралган.

Ал эми кыргыз педагогика илиминде ХХ-кылымдын 90-жылдарынан баштап экологиялык тарбия берүүгө көңүл бурулуп изилденип баштаган. М. Ж. Чоров [138], “Болочок мугалимдердин экологиялык-укуктук маданиятын калыптандыруу”, А. О. Абдыкапарова [1], К. К. Атокурова [11], М. Д. Бабаев [12] “Табигый-илимий предметтердин негизинде экологиялык билим жана тарбияны ишке ашырууну”, Г. С. Усенгазиева [131] “Кесиптик лицейлердин окуучуларына экологиялык билим берүүнү”, А. Муратов, Т. М. Бектуров “Кыргыз адабий чыгармалары аркылуу экологиялык маданиятты калыптандырууну” [91]; Ж. К. Аблабекова [2], Г. Ж. Байышова [15], И. Даминова [24], А. Калдыбаева [37], А. Муратов [91] ж.б. элдик педагогикалык салттар аркылуу экологиялык маданиятты калыптандыруу; Г. У. Рыскулова “мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин тарбиялануучуларына экологиялык билим берүүнү ишке ашырууну” изилдеп келишкен.

Адабияттардын талдоосу көрсөткөндөй, статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу түшүнүгү педагогика илиминде аткарылган эмес, ошондуктан төмөндөгү **карама-каршылыктар** келип чыкты:

– бүгүнкү күндө экологиялык деңгээли жогору инсанды калыптандыруу карата муктаждык жана билим берүүнүн процессинде жаңы көз караштагы жарандардын экологиялык маалымдуулугунун педагогикалык компоненти жетиштүү ишке ашпагандыгы;

– окуучулардын экологиялык билиминин өнүгүүсүндө статустук мектептердин бүгүнкү дараметинин жана окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориясы менен практикасынын жетишсиз өнүккөндүгү;

– статустук мектеп окуучуларына сапаттуу экологиялык билим берүү муктаждыгы жана ал мектептерде экологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруунун педагогикалык шарттарынын толук изилденбегендиги.

Бүгүнкү күндө экологиялык көйгөйлөрдүн мектептерде жетиштүү деңгээлде иштелбегени окуучуларга билим берүүдө берилген билимдин практикалык мааниси ачыкталбагандыгы көйгөй жаратып, “Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу” аттуу теманын үстүндө илимий ишин жүргүзүүгө себеп болду.

Диссертациянын темасынын ири илимий-изилдөө программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык жумуш Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жогорку мектептин педагогикасы кафедрасынын илимий изилдөө пландары менен байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн максаты: статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетентүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо.

Изилдөөнүн проблемаларына ылайык **төмөндөгү милдеттер** коюлду:

1. Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетентүүлүктөрүн калыптандыруунун теориялык жана практикалык негиздерин талдоо.

2. Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетентүүлүгүн калыптандырууга таасир этүүчү педагогикалык шарттарды аныктоо жана теориялык моделин иштеп чыгуу.

3. Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетентүүлүгүн калыптандыруунун теориялык моделин эксперимент аркылуу текшерүү.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы: педагогикалык адабияттарды изилдөөнүн жана талдоонун негизинде статустук мектептерде жогорку класстардын окуучуларынын экологиялык компетентүүлүгүн калыптандыруунун илимий жолдору аныкталды. Когнитивдик, керектөөчүлүк-мотивациялык, практикалык-иш аракеттик, эмоционалдык-эртүүлүк компоненттери менен сунушталган, статустук мектептерде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетентүүлүгүн калыптандыруунун модели иштелип чыкты. Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетентүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары аныкталып, экспериментте текшерилди.

Изилдөөнүн натыйжаларынын практикалык мааниси. Статустук мектептерде билим алган окуучулардын экологиялык компетентүүлүгүн калыптандыруунун жаңы моделин түзүү, аны илимий жактан далилдөө; жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетентүүлүгүн калыптандырууда билим берүүнү жаңы методдор менен уюштуруу;

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Мектептик билим берүүдө статустук мектеп окуучуларынын экологиялык компетентүүлүгүн калыптандырууга карата жүргүзүлгөн теорияларга жана практикаларга анализ, окуучуларда экологиялык компетентүүлүгүн эффективдүү калыптандыруу үчүн колдонулган теориялык түшүнүктөрдү, педагогикалык стратегияларды жана методологияларды негиздөө жана талдоо болуп саналат. Анализдин алкагында негизги теориялык түшүнүктөр жана моделдер, ошондой эле алардын билим берүү практикасында колдонулушун баалоо каралган. Окуу материалдарын иштеп

чыгууну, интерактивдүү сабактарды өткөрүүнү, долбоордук иш-аракеттерди жана практикалык экологиялык изилдөөлөрдү киргизүүнү камтыган практикалык методикаларды талдоого өзгөчө көңүл бурулду. Бул методдордун эффективдүүлүгүн талдоо окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруучу натыйжалуу ыкмаларды бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

2. Окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууга таасир этүүчү педагогикалык шарттар заманбап билим берүү системасын өнүктүрүү жана туруктуу коомду түзүү үчүн чоң мааниге ээ. Алынган маалыматтардан статустук мектептердин контекстинде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн ийгиликтүү калыптандыруу үчүн зарыл болгон негизги факторлорду аныктоого жардам бере турган теориялык модель иштелип чыгат. Сунушталган модель билим берүү процессин оптималдаштырууга жана статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык сабаттуулугунун деңгээлин жогорулатууга мүмкүндүк берет. Экологиялык компетенттүүлүктү калыптандырууга болгон мамилелерди талдоо, статустук мектептердин өзгөчөлүктөрүн изилдөө жана алынган маалыматтардын негизинде коюлган максаттарга жетүү үчүн оптималдуу педагогикалык шарттарды аныктоочу моделди иштеп чыгуу статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык сабаттуулугун жогорулатуунун натыйжалуу инструментин түзүүгө мүмкүндүк берет жана туруктуу экологиялык баалуулуктарды калыптандыруу аркылуу өнүгүүгө салым кошот.

3. Изилдөөнүн методикасы сунушталган педагогикалык шарттарды ишке ашыруунун алдында жана андан соң окуучулардын экологиялык билимин жана ой-жүгүртүүсүн талдоону камтыйт. Изилдөө ишинин эксперименталдык бөлүгүндө статустук мектептерде экологияны окуу процессинде иштелген методикаларды пайдаланууга карата түптөлгөн педагогикалык экспериментти камтыйт. Натыйжаларды баалоо окуудагы жетишкендиктерди талдоо менен жүргүзүлөт, анын ичинде экология проблемаларын андап билүү деңгээли, чечимдерди таба билүү жана экологиялык маанилүү иштерге активдүү катышуусуна көңүл бурулат. Изилдөөнүн натыйжалары сунушталган теориялык моделди тастыктоого же оңдоого, статустук мектеп окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн жогорулатуу үчүн анын практикалык колдонулушун аныктоого жардам берет.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Изилдөөнүн алкагында изденүүчү изилдөө методдорун талдоого, анкеталарды даярдоого окуучулар жана предметтик мугалимдер менен статустук мектептерде билим алгандардын экологиялык компетенттүүлүгүн баалоо үчүн биология предметинин окуу материалдарын талдоого катышкан. Окуучулардын арасында экологиялык билимдин деңгээли жөнүндө маалымат алуу үчүн сурамжылоолорду өткөрүү, экологиялык компетенттүүлүктү калыптандырууга маанилүү делген багыттарды аныктоо менен статистикалык ыкманы, анын ичинде

корреляциялык анализди жана натыйжаларды салыштыруу менен чогултулган маалыматтарга талдоо жүргүзүлдү. Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыгында экологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу программаларынын ийгиликтүүлүгүнө байланыштуу конкреттүү далилдер болуп, экологиялык компетенттүүлүктү калыптандырууга карата статаустук мектептерде экологиялык билим берүүнү өнүктүрүүгө сунуштар берилди.

Изилдөөнүн натыйжаларынын апробацияланышы жана тастыкталышы. Изилдөөнүн натыйжаларынын негизги жоболору жана корутундулары Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жогорку мектептин педагогикасы кафедрасынын отурумдарында, эл аралык илимий-практикалык конференцияларда, илимий журналдарда, РИНЦ системасындагы, эксперимент өткөн статустук мектептердин мугалимдеринин кеңешмелеринде талкууланган.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларынын жарыяланышы Диссертациянын негизги мазмуну автордун РИНЦ тизмегиндеги журналдарына кирүүчү 11 илимий макаласында берилген.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иш изилдөөнүн илимий негизин камтыган киришүүдөн, үч главадан жана алардан келип чыккан корутундулардан, жалпы корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен (144 адабият), 8 таблицадан, 11 диаграммадан жана тиркемеден турат. Жалпы көлөмү – 162 бет.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу, максаты, милдеттери аныкталып, илимий жаңылыгы, практикалык баалуулугу, изденүүчүнүн жекече салымы, коргоого алынып чыгуучу жоболор, изилдөөнүн жыйынтыгынын апробацияланышы, илимий иштин түзүлүшү жана көлөмү келтирилген.

Биринчи бап “Статустук мектептин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык негиздери” деп аталып, ар кандай булактардын негизинде илимий изилдөөнүн базалык түшүнүктөрү талданып, мектеп курагындагы окуучуларды экологиялык компетенттүүлүккө тарбиялоо багытындагы кыргыз элинин этнопедагогикалык түшүнүктөрү каралды. ХХI кылымдын биринчи он жылдыгы биздин коомго гана эмес, жалпы адамзатка таасирин тийгизген терең социалдык-экономикалык жана илимий-техникалык өзгөрүүлөр менен коштолду. Жаңы миң жылдыктын башталышы илимдеги инновациялык жетишкендиктер, планетанын социалдык-экономикалык өнүгүүсү жана экология жаатындагы бир катар көйгөйлөргө байланыштуу. Дүйнөлүк экономикалык кризис экономикага эле эмес, социалдык-экономикалык жана

саясий чөйрөлөргө олуттуу таасирин тийгизди. Жумушсуздуктун өсүшү, террористтик актылардын коркунучу, чийки заттын азайышы, өлкөлөрдө жумушсуздуктун көбөйүшү, акыркы жылдары биздин өлкөдө жана чет өлкөлөрдө болуп жаткан экологиялык кырсыктар коомго, билим берүү тутумуна таасирин тийгизүүдө. Мындай кырдаалда адам менен жаратылыштын ортосундагы тең салмактуулукту кармоого, планетаны жана адамзатты сактап калууга багытталган билим берүүгө жаңы талаптар коюлат. Билим берүү бардык мезгилдерде инсандын социалдашуусунун эң маанилүү институттарынын бири болгон жана ушул күнгө чейин сакталып келе жатат. Бирок, акыркы жылдары Кыргызстанда билим берүү системасы олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Буга байланыштуу өкмөт тараптан, билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бир нече жоболору каралып, сапатсыз билимден сапаттуу билимге умтулууну көздөп, жаңы типтеги мектептер (гимназия, кесиптик лицейлер) ачылып, ал жерге окутууну жаңы шарттардын негизинде уюштурууну мезгил талап кылып жатат.

Я. А. Коменский “Улуу дидактика” эмгегинде айлана чөйрөгө, жашоого байланыштуу көрсөтмөлүүлүктүн дидактикалык принциптерин реалдуу ишке ашыруу зарылдыгына токтолуп, айлана чөйрө жөнүндө илимдин керектигин баса белгилеген. [Я. А. Коменский Педагогическое наследие. – М., 1988].

Ал эми азыркы коом динамикалык түрдө өзгөрүлүп, социалдык экономикалык чөйрөнүн агымы келечек ээлерин компетенттүү мамиленин негизинде окутууну жана тарбиялоону замандын талабы катары сунуштап келүүдө.

Жалпы билим берүүнүн мазмунун жаңыртуу стратегиясында компетенттүүлүк түшүнүгү когнитивдик жана оперативдик-технологиялык компоненттерди гана эмес, мотивациялык, этикалык, социалдык жана жүрүм-турумдук компоненттерди да камтыйт. Бул окутуунун натыйжаларын, когнитивдикке багытталган тутумду, адаттарды ж. б. камтыйт. Азыркы илимде компетенттүүлүккө ээ болуу, башкача айтканда, колдонула турган теориялык билимдердин жана иш-аракеттердин методдорунун жыйындысы деп түшүндүрүлүп келүүдө.

Азыркы учурда заманбап мектептик билим берүү системасында негизги компетенттүүлүктөр: маалыматтык, социалдык коммуникациялык жана өзүн-өзү таануу жана көйгөйлөрдү чечүү компетенттүүлүгү болсо, ал эми, биздин изилдөөбүз табигый-илимий билим берүү чөйрөсү болгондуктан төмөндөгү компетенттүүлүктөрдү калыптандырууну камтыйт:

- илимий суроолорду түзүү жана таануу;
- кубулуштарды илимий түшүндүрүү;
- илимий далилдерди изилдөө ишинде колдонуу;

Буга байланыштуу статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык маданиятты калыптандыруу маселеси да актуалдуу. Экологиялык маданият – бул адамдын руханий когнитивдик тутуму, этикалык

принциптер, экономикалык механизмдер, укуктук ченемдер, социалдык институттар аркылуу адамдардын муктаждыктары.

Ошентип, статустук мектептердеги жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу төмөнкүдөй логикалык ырааттуу чынжырчадан турат: экологиялык билим берүү - экологиялык сабаттуулук - экологиялык компетенттүүлүк - экологиялык маданият.

Азыркы коомго экологиялык жактан алган билими терең, ал билимин ар түрдүү жагдайларда колдоно алган, экологиялык көйгөйлөрдүн маңызын билип, чечүүгө даяр, заманбап экологиялык компетенцияларга ээ инсанды калыптандыруу – негизги максат болуп саналат.

Биздин изилдөө ишибиз 2016-2022-жылдар ичинде өткөрүлүп, төмөнкүдөй этаптарды камтыган:

Биринчи этап (2016-2017-жж.). Бул этапта изилденип жаткан тема боюнча теориялык материалдар чогултулду, аларды талдап, жалпылоо жана системалаштыруу жүргүзүлдү. Илимий түшүнүктөрдүн аппараты аныкталып, окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн аныктоо боюнча диагностика жүргүзүлдү. Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун тажрыйбасы изилденди, изилдөөнүн эксперименталдык бөлүмүнүн жалпы идеясы иштелип чыкты.

Экинчи этапта (2018-2019-жж.) изилдөөнүн гипотезасы такталып, эмпирикалык маалыматтардын анализи жүргүзүлдү. Окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн керектүү болгон эффективдүү педагогикалык шарттарды ачуу боюнча эксперимент өткөрүлдү.

Үчүнчү этапта (2020-2022-жж.) калыптандыруучу эксперимент өткөрүлдү, иштин жыйынтыктоочу этабы катары изилдөөнүн жыйынтыктары жалпыланып, диссертациялык иштин тексти формага келтирилди.

Изилдөөнүн экинчи бапы “Изилдөөнүн материалдары жана методдору” деп аталып, статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу проблемасын изилдөөнүн методдорун, материалдарын жана педагогикалык шарттарды караганга туура келди.

Изилдөөнүн объектиси: статустук мектептерде билим берүү жана тарбиялоо процесси.

Изилдөөнүн предмети: статустук мектептердин билим берүү процессинде жогорку класстардын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн методдору: илимий-теориялык материалдарды жана илимий булактарды талдоо ыкмасы, педагогикалык байкоо жүргүзүү, аңгемелешүү, диагностикалык сурамжылоо, моделдештирүү, педагогикалык эксперимент.

Кандай гана изилдөө болбосун ал изилдөөнүн натыйжалуулугу ал темага, изилдөөнүн проблемасына карата методологиялык негиздердин туура аныкталышына байланыштуу болот. Эгерде, методологиялык жактан

кандайдыр бир жаңылыштык болсо, ал илим үчүн да практика үчүн да пайдасы болбойт. Андыктан, биринчиден изилдөөнүн методологиясын туура аныктап алуу зарыл. Биз анын жардамы менен статустук мектептерде жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча көйгөйлөрдү чечип алабыз.

Биздин изилдөөнүн методологиялык негизи болуп философиянын теория жана практиканын карым-катнаш байланыштары жөнүндө жоболору, инсандын чыгармачылык жактан өнүгүүсүнүн объективдүү жана ошондой эле субъективдүү факторлору, философтордун, экологдордун, педагог, психолог жана социологдордун илимий изилдөө иштерин изилдөө, жалпы билим берүүнүн, составдуу бөлүгү болгон жогорку билим берүүнүн өнүктүрүү теориялары жана практикасы, окуучулардын таанып билүү процессиндеги чыгармачылык ишмердүүлүгүн, өз алдынча активдүүлүгүн калыптандырууга негиз болуучу фундаменталдык концептуалдуу теориялары эсептелинет. Ошондой эле, педагогика илиминин классиктеринин билим берүү боюнча концептуалдуу аныктамалары, билим берүү системасын реконструкциялоодогу азыркы педагогикалык парадигмалар (интеграциялоо, гумандаштыруу, инсанга багыттап окутуу-тарбиялоо идеялары) түздү. Экологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруунун конструкциялоо теориясын иштеп чыгууга Д. М. Андерсон, А. П. Андрианов, Г. Байышева, А. А. Герасимов, И. Даминова, С. Д. Дерябо, А. Н. Захлебный, И. Д. Зверев, М. Чоров, В. А. Ясвина ж. б илимий тыянактары пайдаланылды.

Изилдөөнүн теориялык негизи катары В. И. Загвязинский, И. А. Зимняя, М. А. Данилов, В. В. Краевскийдин педагогикалык эксперименттин методологиясы жөнүндө, Л. П. Викторова, Н. П. Несговорова, В. Л. Игнатова ж.б. инсандын экологиялык маданиятын калыптандыруу жөнүндө эмгектери колдонулду.

Конкреттүү изилдөөлөрдүн натыйжасы, ошол изилдөөлөрдө колдонулган усулдардын топтомуна жана методологиялык негиздерине жараша аныкталат. Андыктан, педагогикалык илимий изилдөө усулдарын изилдөөнүн объектисине жана предметине карата туура тандап алуу зарыл. Диссертациялык ишти жазууда илимий изилдөөдө колдонулган теориялык жана эмпирикалык усулдарды пайдаландык. Теориялык усулдар б. а. теориялык жана методикалык адабияттарды салыштыруу анализи, жалпы орто билим берүүнүн нормативдик-укуктук анализи – көйгөйдү тактоого, изилдөөнүн максатын, объекттин жана предметин тактоого, милдеттерди формулировкалоого, алгачкы концептуалдык көз караштарды негиздөөгө, эксперименталдык иштин түзүлүшүнүн логикасын ачууга жардам берди.

«Шарт» түшүнүгүнүн этимологиясы аны бир жактан бир нерсе көз каранды болгон жагдай катары, экинчи жактан бир нерсе (башталгыч класс окуучуларынын креативдүүлүгүнүн калыптандыруусу) ишке ашкан жагдай катары түшүндүрүүгө болот.

Н. М. Борытко «шарт» термини философиялык категория катары предметтин айланасындагы ансыз жашоого мүмкүн болбогон кубулуштарга болгон мамилесин көрсөтөт. Предметтин өзү кандайдыр бир негизделген, ал эми шарт – объективдүү дүйнөнүн көп образдуулугунун предметине кандайдыр бир деңгээлде сырткы катары түшүндүрүлөт [Борытко Н.М. Диагностическая деятельность педагога: учебное пособие для студентов вузов. – М.: Академия, 2008. – 65-б.]. И. Т Суравегина: «Бул бүтүн модель, тарбия каражаттарынын деңгээлин жөнөкөйлөтүп, инсанды өзгөчө таасир менен калыптандырып, анда эң маанилүүнүн минималдуу көлөмүн ачуусу керек» – деп эсептейт [Суравегина, И. Т. Проблемы экологического образования и воспитания в средней школе. – Таллин, – 1980. – 28-б.].

Окумуштуулардын аныктамаларын карап чыгып, *биз педагогикалык шарт түшүнүгүн* мазмундун, методдордун (ыкмалардын), ошондой эле максатка жетүү үчүн окутуунун уюштуруучу формаларынын элементтерин максаттуу багытта тандоо, түзүү жана колдонуунун натыйжасын түшүндүрөт деп эсептейбиз. Заманбап мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары жаратылыштын айлана-чөйрөсүнүн абалы канааттандыруу эместиги, чоң шаарлардын кароосуз калган карьерлердеги таштандылар, өндүрүштүк калдыктар сакталышы, атмосфералык абаны начарлашы, дем алуу органдары жабыркаган адамдардын өнөкөт ооруларынын күчөшү ж.б.у.с. көйгөйлөр адам менен жаратылыштын ортосунда байланыштын жок экенинен кабар берди.

Аталган көйгөйлөр жаңы муундун экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу зарылдыгын белгилеп, бул проблеманы компетенттүү мамиленин негизинде чечүүнү талап кылат. Аталган максаттын чегинде биз статустук мектептердин жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууну көздөп, кандай шарттар бар экенин аныктоону максат кылдык.

Бирок, курчап турган чөйрөнү коргоо компетенттүүлүгүн калыптандыруу сыяктуу актуалдуу жана маанилүү көйгөйдү чечүүдө бир тараптуу иштөө жетишсиз, комплекстүү мамиле керек жана анын жардамы менен бул көйгөйдү таасир берүүчү факторлордун ар кандай механизмдерин колдонуп чечүүгө болот. Жогорудагы экологиялык көйгөйлөр, ошондой эле салттуу методдор менен экологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу процессинде статустук мектеп окуучулары менен иштөөдө пайда болгон кыйынчылыктар автордук моделдин иштелип чыгышына түрткү болду.

Биз педагогика илиминдеги педагогикалык шарттардын арасынан изилдөө проблемага байланыштуу төмөнкү *4 шартты* аныктадык:

– окуучуларды экологиялык иштерге активдүү тартуучу жана алардын экологиялык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүчү интерактивдүү методдорду колдонуу;

– экологиялык аспектилерди ар кандай предметтерге жана сабактарга киргизүү аркылуу окуучулардын жаратылыш менен адамдын өз ара байланышы, экологиялык көйгөйлөр жана аларды кантип чечүү керектигин билдирүү;

– окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн жаратылышты коргоо уюмдары жана адистер менен кызматташуу;

– ачыктык жана инновация: заманбап педагогикалык технологияларды, маалыматтык-коммуникациялык каражаттарды колдонуу, окуучулардын экологияны үйрөнүүгө активдүү катышуусу жана көңүлүн буруу.

Биринчи шарт. *Окуучуларды экологиялык иштерге активдүү тартуучу жана алардын экологиялык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүчү интерактивдүү методдорду колдонуу.* Бул долбоордук иштер, талаа иштери, жаратылышка экскурсиялар, дискуссиялар жана дебаттар болушу мүмкүн.

Окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн окутуунун интерактивдүү методдорун колдонуу менен байланышкан педагогикалык шарттарды ишке ашыруу үчүн төмөнкү ыкмаларды жана методдорду колдонсо болот:

Интерактивдүү сабактар жана дискуссиялар: сабактарды тегерек столдор, дебаттар, ролдук оюндар жана топтук талкуулар сыяктуу интерактивдүү ыкмаларды колдонуу менен уюштурдук. Бул окуучуларга экологиялык көйгөйлөрдү талкуулоого активдүү катышууга, өз пикирлерин билдирүүгө, өз көз караштарын талашууга жана сынчыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет.

Виртуалдык экскурсиялар жана интерактивдүү ресурстар: окуучуларга экологиянын ар кандай аспектилерин көрсөтүү үчүн виртуалдык экскурсияларды, мультимедиялык презентацияларды, интерактивдүү тиркемелерди жана онлайн ресурстарды колдондук. Мисалы, алар ар кандай экосистемалар менен таанышып, өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын түрлөрүн изилдеп, адамдын иш-аракетинин айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин изилдей алышат. Бул аларга практикалык тажрыйба топтоого жана экологиялык маселелерди тереңирээк түшүнүүгө жардам берет.

Чакан топтордо иштөө жана жамааттык көйгөйлөрдү чечүү: окуучуларды экологиялык көйгөйлөрдү чогуу чечүү же долбоорлорду ишке ашыруу үчүн чакан топторго уюштуруу. Топтордо иштөө окуучуларга идеяларды бөлүшүүгө, кызматташууга, жалпы чечимдерди кабыл алууга, баарлашуу жана жамааттык көндүмдөрдү өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет.

Экинчи шарт. *Экологиялык аспектилерди ар кандай предметтерге жана сабактарга киргизүү аркылуу окуучулардын жаратылыш менен адамдын өз ара байланышы, экологиялык көйгөйлөр жана аларды кантип чечүү керектигин билдирүү.*

Экологиялык теманы окуу: Окуу планын интеграциялоо жана окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу менен

байланышкан педагогикалык шартты ишке ашыруу үчүн төмөнкү чараларды көрүү керек:

Окуу планын баалоо: окуу планы менен таанышып, экологиялык теманы интеграциялоого боло турган темаларды аныктадык. Экологиялык аспектилерди ишке ашыруу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо үчүн талдоо жана салыштыруу ыкмаларын колдондук.

Интеграция планын түзүү: экологиялык аспектилерди камтыган конкреттүү темаларды жана сабактарды аныктаган план иштеп чыгуу. Ар бир предметтин алкагында экология боюнча кандай билимге жана көндүмгө жетишүү керектигин көрсөтүңүз.

Мугалимдер менен кызматташуу: экологиялык теманы интеграциялоо процессине ар кандай предметтердин мугалимдерин тартуу. Биргелешкен жолугушууларды же тренингдерди өткөрүңүз, анда биз Интеграция планын талкуулап, мугалимдерге экологиялык аспектилерди сабактарына киргизүү үчүн материалдар жана ресурстар менен камсыз кыла алдык.

Окуу материалдарын иштеп чыгуу: экологиялык маалыматтарды жана тапшырмаларды камтыган окуу материалдарын даярдаңыз же табыңыз. Бул окуу китептери, макалалар, видео жана аудио материалдар, интерактивдүү тапшырмалар жана тесттер болушу мүмкүн. Мугалимдерге жана окуучуларга бул материалдарга мүмкүнчүлүк бердик.

Интерактивдүү окутуу методдору: окуучуларды экологиялык темага активдүү тартуу үчүн талкуу, долбоордук иш-чаралар, ролдук оюндар жана практикалык иш-чаралар сыяктуу интерактивдүү окутуу ыкмаларын колдондук. Алар суроолорду берип, өз идеяларын айтып, сабакка активдүү катыша ала турган чөйрөнү түзүүгө аракет кылыңыз.

Сабактар аралык байланыш: ар кандай предметтердин мугалимдери менен кызматташып, окуучулар өз ара долбоорлорду же тапшырмаларды түзө алышат.

Үчүнчү шарт. *Окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн жаратылышты коргоо уюмдары жана адистер менен кызматташуу.*

Жаратылышты коргоо уюмдары жана адистер менен кызматташууга байланыштуу педагогикалык өбөлгөлөрдү ишке ашыруу үчүн төмөнкү кадамдарды жасадык:

Издөө жана байланыш: жергиликтүү жаратылышты коргоо уюмдарын, изилдөө борборлорун, парктарды, коруктарды же айлана-чөйрөнү коргоо боюнча эксперттерди таап, алар мектеп менен кызматташууга кызыкдар кылдык. Алар менен байланышып, максаттарды түшүндүрүп, кызматташуу мүмкүнчүлүктөрүн сунуштадык.

Төртүнчү шарт. Ачыктык жана инновация: заманбап педагогикалык технологияларды, маалыматтык-коммуникациялык каражаттарды колдонуу, окуучулардын экологияны үйрөнүүгө активдүү катышуусу жана көңүлүн

буруу. Бул компьютердик программаларды, интерактивдүү такталарды, виртуалдык экскурсияларды жана башка инновациялык окутуу ыкмаларын колдонууну камтышы мүмкүн.

Ачыктыкка жана инновацияга байланыштуу педагогикалык шартты ишке ашыруу ийкемдүүлүктү, чыгармачылык мамилени жана педагогикалык методдордун туруктуу өнүгүшүн талап кылат. Окуучулардын активдүү катышуусуна, алардын экологиялык жактан сабаттуу жана жоопкерчиликтүү жарандар катары өнүгүүсүнө өбөлгө түзүүчү дем берүүчү жагдайды түзүү маанилүү.

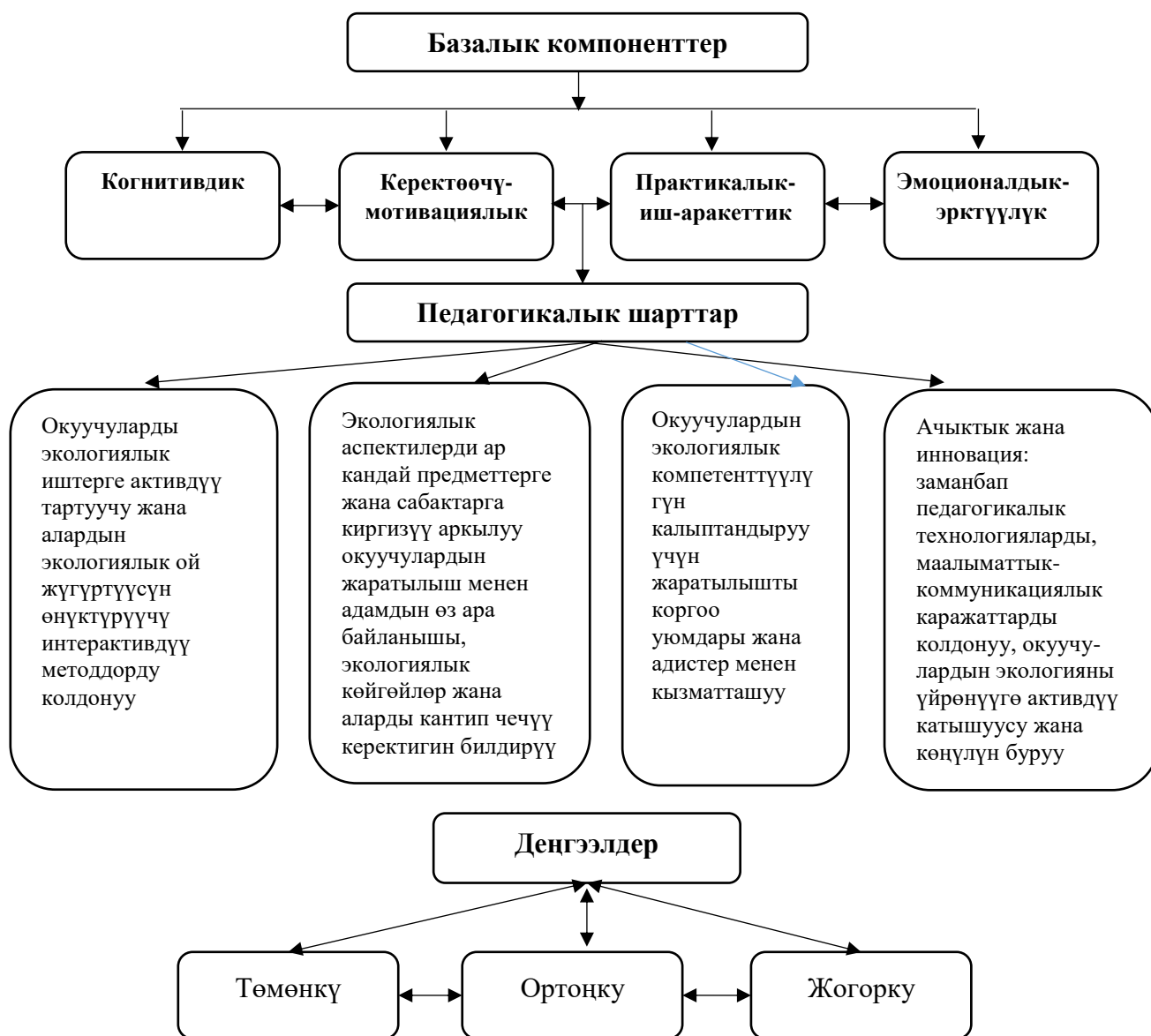
Ушул педагогикалык шарттардын бардыгы биргелешип статус мектептеринин окуучуларында экологиялык компетенттүүлүктү калыптандырууга көмөктөшөт, аларга курчап турган жаратылышты түшүнүүгө жана баалоого, аны сактоодогу ролун түшүнүүгө жана экологиялык иш-аракеттерге жана демилгелерге активдүү катышууга жардам берет.

Статустук мектептердин жогорку классынын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун модели 2.1-сүрөттө берилди.

Максаты: Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу

Милдеттери:

- Бизди курчап турган айлана-чөйрөгө, бүтүндөй жаратылышка болгон жооптуу мамилени калыптандыруу;
- экономикалык, социалдык жана экологиялык өз ара көз карандылыгы жөнүндө маалымдуулукка тарбиялоо;
- айлана-чөйрөнү коргоого катышуу үчүн зарыл болгон билимди жана экологиялык мүнөздөгү эмгек көндүмдөргө ээ кылуу ж.б.

2.1-сүрөт. Статустук мектептердин жогорку классынын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун модели.

Көп тармактуу модель табигый илимдердин жана коомдук-гуманитардык циклдердин сабактарында экологиялык билимдердин камтыйт.

Үчүнчү бап “Статустук мектептин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча тажрыйбалык-эксперименталдык иштердин натыйжалары” деп аталып, изилдөөдө сунушталган педагогикалык шарттардын илимий-практикалык негиздүүлүгүн текшерүү максатында жүргүзүлгөн тажрыйба иштери сыпатталат.

Изилдөөнүн тажрыйбалык-эксперименталдык базасы: Эксперименталдык иштер Бишкек шаарынын №31 жана №95 мектеп-гимназияларынын базасында жүргүзүлүп келген. Эксперименталдык иш 260 окуучуну камтыды.

Констатациялык эксперименттин этабында статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн учурдагы деңгээли аныкталды.

Бул изилдөөнүн алкагында жүргүзүлгөн эксперименталдык иштер жергиликтүү деңгээлде иштелип чыккан окутуунун жаңы технологиясын колдонуп, окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун натыйжалуулугун аныктоого багытталган. Эксперименталдык иштин натыйжалуулугун талдоо эки параллелдүү – деңгээлдик жана структуралык мониторингдин алкагында жүргүзүлдү. Деңгээлдик мониторингдин жүрүшүндө, окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүнүн деңгээлдеринин көрсөткүчтөрүнүн динамикасы, алардын когнитивдик ишмердүүлүгүнүн мазмунунун жана багыттуулугунун өзгөрүшүнүн негизинде көзөмөлдөнүп турду. Структуралык мониторинг эксперименталдык иштин натыйжалуулугун тастыктоо үчүн экологиялык компетенттүүлүктүн структурасында мектеп окуучуларынын инсандык сапатындагы өзгөрүүлөрдү максаттуу көзөмөлдөөгө багытталган.

Окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу процесси жөнүндө материалдарды алуу үчүн, экологиялык билимди тажрыйбаны иш жүзүндө өркүндөтүү, мугалимдер жана табигый айлана-чөйрө менен болгон мамилелердин өзгөрүүсүнө инклюзивдик байкоо жүргүзүү методу кеңири колдонулган. Байкоо педагогикалык диагностиканы тастыктоочу ыкма катары кызмат кылган. Ал мектеп окуучуларынын билим берүүчү, класстан тышкары жана өз алдынча чыгармачылык ишинин шартында уюштурулган.

Биз экологиялык билимдерге ээ болууда окуучулардын билиминин белгилүү бир негизги стандартын карап, алардын туулуп өскөн жеринин экологиясына көңүл бурдук. Ушул стандарттын чегинде статустук мектептердин жогорку класстарынын окуучулары билиши зарыл:

– заманбап экологияда кеңири колдонулган 100 терминдин жана түшүнүктөрдүн туура аныктамасын жана мүнөздөмөсүн: экология, биосфера, ноосфера, жаратылышты пайдалануу, табигый ресурстар жана башкалар;

– экологиянын калыптанышына жана өнүгүшүнө эң көп салым кошкон илимпоздордун жана коомдук ишмерлердин өмүрү жана иши жөнүндө билүү; А. А. Токтосунов, Т. М. Чодураев, М. Ж. Чоров, чет элдик окумуштуулардан В. И. Вернадский, Э. Г. Геккель, Н. Н. Моисеев, Ю. Одум жана башкалар;

– жаратылышты коргоо иши менен алектенген уюмдарды, кыймылдарды жана коомдорду: “БИОМ” фонду, “НАБУ” Германиянын фонду, “Озон” фонду, Бүткүл дүйнөлүк жапайы жаратылыш фонду, жаратылышты жана жаратылыш ресурстарын сактоо боюнча эл аралык союз жана башкалар;

Жогоруда белгиленгендей, экологиялык дүйнө таанымдын негизин табиятка субъективдүү мамиле кылуу, бардык тирүү жандыктарды сүйүү, жаратылышты эстетикалык кабыл алуу жана аны адамдын толук жашоосу үчүн берилген баа жеткис байлык катары сезүү жана аны келечек муундар үчүн сактоону талап кылат. Диагностикалык иштин жүрүшүндө жеке жашоонун кандайдыр бир түпкү максаты, билүүгө татыктуу деген ишенимди чагылдырган терминалдык когнитивдик дин динамикасына мониторинг жүргүзүлдү.

Алынган өлчөө натыйжалардын негизинде эксперименталдык топтун окуучуларынын арасында экологиялык компетенттүүлүктүн олуттуу өсүү динамикасын айтууга болот (3.1-таблица).

3.1-таблица – Жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн когнитивдик компоненти

	Экологиялык компетенттүүлүктүн баалуулук-семантикалык компоненттери	Эксперименталдык топ				Контролдук топ			
		Текшерүүчү этап		Жыйынтык тоочу этап		Текшерүүчү этап		Жыйынтыктоочу этап	
		Саны	%	Саны	%	Саны	%	Саны	%
		117	100	143	100	87	100	101	100
1	Жаратылыш тууралуу маалымат жыйноо	8	9,3	20	28,6	13	11,3	14	14,4
2	Жаратылышты коргоо тууралуу билимге ээ болуу	12	14	14	20,2	7	6,9	10	10,1
3	Экологиялык долдоорлорду иштеп чыгуу	18	21,6	21	30	19	16,5	15	15,5
4	Айла-чөйрөнү мендик катары кабыл алуу	7	8,2	14	20,2	5	4,5	7	7
5	Өсүмдүк өстүрүүнү үйрөнүү	10	11,7	15	21,4	14	12,8	15	15,5

6	Жаратылышка орой мамилеге карата укуктар	13	15,2	23	32,8	14	12,1	19	19
7	Жаратылыш тууралуу билимдер	7	8,1	14	9,7	10	8,7	13	13,3
8	Жаратылыш тууралуу түшүнүктөр	12	14	22	15,3	15	13,5	8	8

Жогорку класстын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн нарктык-семантикалык компонентинин өзгөрүү динамикасы, инсандын экологиялык адеп-ахлактык дүйнө таанымын өлчө жолу менен байкалган.

Жогоруда белгиленгендей, экологиялык билим жаратылышка болгон жеке көз карашка, жашоого болгон берилгендикке, айлана-чөйрөнү эстетикалык кабыл алууга жана келечек муундар үчүн сактоого умтулат.

Диагностикалык иште жашоонун мааниси белгилүү бир максатка жетүү экенине билдирген акыркы баалуулуктардагы өзгөрүүлөргө талдоо жүргүзүлдү.

Алынган баалоо натыйжалардын негизинде когнитивдик жана практикалык-иш-аракеттик эки компонентин өнүктүрүүдө төмөнкү көрсөткүчтөрдүн өсүшү байкалды:

- экологиялык долбоорлорду иштеп чыгуу (орточо эсеп менен – 30% өсүү);
- өсүмдүк өстүрүүнү үйрөнүү (21,4%ке);
- жаратылыш тууралуу маалымат жыйноо (28,6%га).

Экспериментке катышкан окуучулардын тобунда көрсөткүчтөрдүн жогорулашы, жүргүзүлгөн калыптандыруучу эксперименталдык иштердин жыйынтыгы.

Статустук мектептерде окуган окуучулардын эксперименталдык тобунда экологиялык компетенттүүлүктүн калыптануусунун өсүүсүн байкоого болот. Бул жыйынтык статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн жана экологиялык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө карата багытталган эксперименталдык изилдөөлөрдүн туура экенин далилдеди. Жалпысынан жүргүзүлгөн өлчөөлөрдүн алкагында эксперименталдык текшерүүлөрдүн туруктуу педагогикалык эффективдүүлүгүн айтууга негиз бар.

Ошентип, мектеп окуучулары тарабынан экология жаатындагы артыкчылыктуу билимдерди тандоо билими анализденип, программаны ишке ашыруунун натыйжасында мектеп окуучулары заманбап адамга болгон муктаждык жөнүндө маалымдуулукка жетишти деп жыйынтык чыгарууга болот.

КОРУТУНДУ

1. Педагогика багытындагы адабияттарды жана жүргүзүлгөн практикалык изилдөөлөрдү талдоодо статустук мектептердин Кыргыз Республикасынын мектептик билим берүү системасындагы орду аныкталып, жогорку класстарда окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча илимий негиздери такталды. Статустук мектептерде окуган окуучулардын экологиялык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу – окуучулардын курчап турган чөйрөнү сактоодо алган билимин пайдаланып жеке тажрыйбаларына таянып, практикалык ишмердүүлүктү уюштуруусу деп билебиз.

2. Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн модели, алардын когнитивдик, эмоционалдык-эрктүү, практикалык-иш- аракеттик, керектөөчүлүк-мотивациялык компоненттери сунуш кылынды. Статустук мектептердеги окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгү: когнитивдик компонент (экологиялык билим), керектөөчүлүк-мотивациялык компонент (маселе чечүүдө алган билимин пайдалануу); практикалык-иш аракеттик компонент (экология жаатында билимин колдонуу); эмоционалдык-эрктүү компонент (акыл-эс өнүгүүсү).

3. Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу аркылуу педагогикалык шарттары такталып, эксперимент аркылуу текшерилип сунуштар берилди. Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык моделин мектептик экологиялык билим берүүдө колдонууну сунуштадык. Сунушталган модель статустук мектептерде окуучулардын экологиялык көйгөйлөрдү чечүүгө карата компетенттүүлүгүн калыптандырууну жүргүзөт.

4. Статустук мектептердин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууга багытталган педагогикалык шарттарды изилдеген эксперименталдык иштин натыйжасы өсүүнү көрсөттү. Когнитивдик жана практикалык-иш-аракеттик компоненттерди өнүктүрүү алдыга коюлган тапшырма катары каралып, экологиялык компетенттүүлүктү калыптандырууда алардын баалуулуктарында төмөнкүдөй өсүү көрсөткүчтөрү алынды: экологиялык моделди куруунун локалдык деңгээли (орточо 15,2% жогорулады); жапайы чөйрөдө өсүмдүк өстүрө алган жөндөмгө ээ болуу (14,2% га); курчап турган жаратылыш тууралуу изилдөө жүргүзүү жана аларды ишке ашыруу көндүмдөрү (19,4% га).

Жогорудагы иштердин натыйжасында жүргүзүлгөн эксперименталдык иштер изилдөөнүн максатына туура келиши, практикалык маңызы ачыкталып, статустук мектептин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн калыптандыруунун жүрзөөгө ашырууга негиз болду.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

1. Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу токтобостон тереңдетилип окутулушу керек.

2. Статустук мектептердин окуучуларына алгачкы экологиялык түшүнүктөрдү калыптандыруу максатында жаратылыш тууралуу ой жүгүртүүсүнүн өнүгүүсү, сабак өтүүдө экологиялык терминдердин көп колдонулушу колго алынуусу керек. Окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык моделин мектеп практикасында колдонууну сунуштайбыз.

3. Эксперимент аркылуу текшерилген педагогикалык шарттарды статустук мектеп окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууда пайдалануу зарыл.

4. Статустук мектептерди уюштуруу, өнүктүрүү жана колдоо мамлекет тарабынан колго алынуусу кажет. Статустук мектептерди уюштурууда алардын багыттуулугу эске алынышы туура болот.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Айдаров, А. Ж. Формирование чувств патриотизма у молодежи в контексте экологическое воспитание [Текст] / А. Ж. Айдаров // Вестник БГУ им. К. Карасаева. – 2015. – №3-4. – С. 218-219.

2. Айдаров, А. Ж. Жаштарга экологиялык тарбия берүүнүн илимий негиздери [Текст] / А. Ж. Айдаров // Сборник докладов межвузовской научно-практической конференции БГУ им. К. Карасаева. – 2015. – 160-162-бб. vestnik@bhu.kg.

3. Айдаров, А. Ж. Курчап турган чөйрө жана жарандардын ден-соолугу [Текст] / А. Ж. Айдаров // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – 2017. – 311-314-бб. <http://jarchy.arabaev.kg/>

4. Айдаров, А. Ж. Мектеп окуучуларына экологиялык билим берүүдөгү айрым маселелер [Текст] / А. Ж. Айдаров // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – 2017. – №1 (2). – 87-89-бб. <http://jarchy.arabaev.kg/>

5. Айдаров, А. Ж. Адам жана жаратылыш мамилеси Ч. Айтматовдун “Ак-Кеме” чыгармасында [Текст] / А. Ж. Айдаров // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – 2018. – 1-бөлүк. – 212-214-бб. <http://jarchy.arabaev.kg/>

6. Айдаров, А. Ж. Компетентсиз коом – экологиялык кризистин негизи [Текст] / А. Ж. Айдаров // Изветия Вузов Кыргызстана. – 2019. – №3. – С. 69-73. <http://www.science-journal.kg/ru/journal/2/about>

7. Айдаров, А. Ж. Кыргызстандагы экологиялык аң-сезимдин калыптануусунун заманбап шарттары [Текст] / А. Ж. Айдаров // Вестник Кыргызстана. – 2021. – №1 (1). – 162-167-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46622418>

8. Айдаров, А. Ж. Роль образования и воспитания в формировании экологической культуры [Текст] / А. Ж. Айдаров // Бюлетень науки и практик. – 2021. – Т. 7. – №5. – С. 33-34. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-obrazovaniya-i-vozpitaniya-v-formirovanii-ekologicheskoy-kultury/viewer>

9. Айдаров, А. Ж. Various Traditional Headdresses of the Kyrgyz People. А.Ж. Айдаров [Текст] // Springer Link. – Moscow, 2019. – P. 1159-1166 https://www.researchgate.net/publication/334959809_Multiconfessionality_and_Theological_Education_as_the_Major_Problems_of_National_Security_of_Kyrgyzstan

10. Айдаров, А. Ж. Статустук мектептин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча тажрыйбалык-эксперименталдык иш [Текст] / А. Ж. Айдаров // Вестник Кыргызстана. – 2023. – №1 (1). – 57-63-бб. http://vestnik.kg1690778229_.pdf.

11. Актуальность формирования экологической компетентности учащихся в статусных школах [Текст] / А. Ж. Айдаров // Бюлетень науки и практик. – 2024, №5 <https://stepen.vak.kg/wp-content/uploads/2023/09/Statya-Bjuleten>.

Айдаров Азамат Жекшенбаевичтин «Статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу» аттуу темадагы 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: экология, статустук мектеп, жаңы типтеги мектеп, компетенттүүлүк, экологиялык маданияттуулук, тарбиялоо, калыптандыруу, каада-салт, педагогикалык шарт, модель, эксперимент.

Изилдөөнүн объектиси: статустук мектептерде билим берүү жана тарбиялоо процесси.

Изилдөөнүн предмети: статустук мектептердин билим берүү процессинде жогорку класстардын окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн максаты: статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо жана эксперимент аркылуу текшерүү.

Изилдөөнүн методдору: педагогикалык байкоо жүргүзүү, аңгемелешүү, диагностикалык сурамжылоо, моделдештирүү, педагогикалык эксперимент.

Изилдөөнүн натыйжалардын илимий жаңылыгы: статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык негиздери системалаштырылды, «экологиялык компетенттүүлүк» окуучулардын алдыңкы сапаты катары аныкталды; статустук мектептин окуучуларынын экологиялык компетенттүүлүгүнүн түзүмдүк компоненттери (когнитивдик, мотивациялык, практикалык-ишмердик, эмоционалдык-эрттүүлүк), критерийлери, көрсөткүчтөрү жана төмөнкү, ортоңку, жогорку деңгээлдери негизделип, айкындалды; статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттар, теориялык модель иштелип чыкты жана натыйжалуулугу педагогикалык экспериментте тастыкталды.

Изилдөөнүн натыйжаларынын практикалык мааниси: изилдөөнүн теориялык жоболорун жана методикалык материалдарын статустук мектептерде окуучулардын экологиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн мектеп окутуучулар окуу-практикалык иштеринде колдоно алышат.

Колдонуу чөйрөсү: орто билим берүү багытына караштуу жалпы билим берүүчү мектеп программасынын окуу тарбия процесси.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Айдарова Азамата Жекшенбаевича на тему: «Формирование экологической компетентности учащихся статусных школ» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, педагогика и история образования

Ключевые слова: экология, статусная школа, школа нового типа, компетентность, экологическая культура, воспитание, формирование, традиция, педагогические условия, модель, эксперимент.

Объект исследования: процесс обучения и воспитания статусных школ.

Предмет исследования: педагогические условия формирования экологической компетентности старшеклассников в образовательном процессе статусных школ.

Цель исследования: определение и экспериментальная проверка педагогических условий формирования экологической компетентности учащихся статусных школ.

Методы исследования: педагогическое наблюдение, беседа, анкетирование, диагностическое анкетирование, метод моделирования, педагогический эксперимент.

Научная новизна результатов исследования: систематизированы теоретические основы формирования экологической компетентности учащихся статусных школ, определена «экологическая компетентность» как ведущее качество учащихся; определены структурные компоненты (когнитивный, потребностно-мотивационный, практико-деятельностный, эмоционально-волевой), определены критерии, показатели и низкий, средний и высокий уровни экологической компетентности учащихся статусных школ; разработаны педагогические условия и теоретическая модель формирования экологической компетентности учащихся статусных школ, эффективность которых подтверждена педагогическим экспериментом.

Практическая значимость результатов исследования: теоретические положения и методические материалы исследования могут быть использованы школьными педагогами в учебно-практической работе по формированию экологической компетентности учащихся статусных школ.

Область применения: учебно-воспитательный процесс общеобразовательной школьной программы по направлению среднего образования.

SUMMARY

dissertation research by Aidarov Azamat Zhekshenbaevich on the topic: "Formation of environmental competence of students of status schools" for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences in the specialty 13.00.01 – general pedagogy, pedagogy and history of education

Keywords: ecology, status school, new type of school, competence, ecological culture, education, formation, tradition, pedagogical conditions, model, experiment.

The purpose of research: determination and experimental verification of pedagogical conditions for the formation of environmental competence of students of status schools.

The object of the research: the process of education and upbringing in status schools.

The subject of the research: pedagogical conditions for the formation of environmental competence of high school students in the educational process of status schools.

The scientific novelty of the results obtained: the theoretical foundations of the formation of environmental competence of students of status schools are systematized, "environmental competence" is defined as the leading quality of students; structural components (motivational, cognitive, evaluative, meaningful, activity) are determined, criteria, indicators and low, medium and high levels of environmental competence of students of status schools are determined; pedagogical conditions and a

theoretical model for the formation of environmental competence of students of status schools have been developed, the effectiveness of which has been confirmed by pedagogical experiment.

Recommendations for use: theoretical provisions and methodological materials of the research can be used by school teachers in educational and practical work on the formation of environmental competence of students of status schools.

Scope of application: the educational process of the general school curriculum in the field of secondary education.

